

2011 червень № 12 (223)

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТОМ 2

Заснований у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР, видане
Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 27 травня 2011 року)

Виходить двічі на рік

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В.**

Заступник головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Соціологічні науки»:

Головний редактор –	доктор соціологічних наук, професор Куценко О.
Кононов І. Ф., доктор	доктор соціологічних наук, професор Рушенко І.
соціологічних наук, професор	доктор соціологічних наук, професор Сокурянська.
Заступники	доктор соціологічних наук, професор Катаєв С. Л.
головного редактора –	доктор соціологічних наук, доцент Коваліско Н. В.
Хобта С. В., кандидат	доктор філософських наук, професор Лобас В. Х.,
соціологічних наук, доцент	доктор філософських наук, професор Гаврилов М.
Лебідь Л. І., кандидат	доктор соціологічних наук, професор Каменська Т.
соціологічних наук, старший	доктор соціологічних наук, доцент Барматова С. П.
викладач	

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія "Вісника" приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір текст здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А4 усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2011.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали прізвища автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Література” або після слів „Література і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю завершують 3 анотації обсягом 3 – 4 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

На честь 70-річчя професора Володимира Хомича Лобаса.....	5
Вибрані публікації професора Лобаса В. Х.	6

СУСПІЛЬСТВО, КОМУНІКАЦІЯ, ЗНАКОВІ СИСТЕМИ

1. Лобас В. Х. Функції звичайної мови у науковому пізнанні (логіко-семантичний аспект).....	9
2. Кононов І. Ф. Знаково-комунікаційний аспект соціальності в науковій творчості В. Х. Лобаса.....	17
3. Тягнібедіна О. С. Логічні ідеї в науковій творчості професора В. Х. Лобаса.....	36
4. Чантурія А. В. Динаміка раціональності в сучасному світі: ідеї В. Х. Лобаса в контексті її теоретичного осмислення.....	47

КОРДОНИ У СУСПІЛЬСТВАХ ДРУГОГО МОДЕРНУ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРДОНІВ

5. Віхров М. М. Групова солідарність і міжгрупові конфлікти: місце і функції групових кордонів.....	54
6. Грушко Е. А. Маргінальність як феномен пограничності в культурі	64
7. Живілова М. С. Уявляючи кордони: дослідження кордонів методами ментального картографування	68
8. Злотніков А. Г., Раков А. А. Наука на шляхах подолання кордонів «блискучої ізоляції».....	74
9. Міхно Н. К. Реконфігурація поняття „соціальний простір”: від Модерну до Другого модерну.....	83
10. Молодцов Б. І. Кордони «щойності»: проблема надемпіричної визначеності.....	89
11. Пашковський П. І. Поняття інтеграції в сучасному суспільствознавчому дискурсі: визначення у різних теоретичних контекстах.....	99
12. Рогожа М. М. Соціокультурні засади соціальної етики в світі пізнього Модерну.....	104
13. Федоров І. О., Запорожченко О. А. Хронотоп „Сучасність”... ..	110
14. Яковенко А. В. Умовності кордонів універсальних смислів... ..	116

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ КОНТИНУУМ ДРУГОГО МОДЕРНУ

15. Гайдукова І. Б. Просторово-часовий континуум і тенденції його вивчення	122
16. Масліхін О. В. Соціальний час: соціологічний аспект.....	127

УДК 929 Лобас: 16 – 047.37

Тягнібедіна О. С.

**ЛОГІЧНІ ІДЕЇ В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ
ПРОФЕСОРА В. Х. ЛОБАСА**

У багатогранній науковій творчості професора В. Х. Лобаса особливу увагу приділено логічним проблемам мови і мислення. Зокрема, досліджується проблема взаємозв'язку природної мови, формалізованих мов спеціальних наук, формалізованих мов сучасної логіки; аналізується мислення людей радянського і пострадянського, сучасного періодів розвитку нашого суспільства. В. Х. Лобас демонструє зразок всебічного, діалектичного розв'язання досліджуваних проблем, що робить його твори актуальними і практично значущими для представників різних сфер сучасного наукового знання.

Проблема взаємозв'язку мов розглядатиметься на основі праць В. Х. Лобаса: "Ефективність мови в процесі комунікації" (1973), "Про співвідношення буденної і спеціальної мов" [1974], "Функції звичайної мови в науковому пізнанні" (1979), "Семантичні передумови ефективності управління" (1980). Специфіку мислення людей нашого суспільства викладено за працею "Роль абстрактного мислення у складі суспільної свідомості" (2004).

Вчений вводить поняття природної мови. „Природна мова є першою знаковою системою, яка використовується людиною і виконує функції спілкування, формування мислення і категоризації дійсності” [3, с. 65].

Він розглядає природну мову як дуже важливу основу для виникнення безлічі спеціально створених, штучних, формалізованих мов.

"Будь-яка природна (етнічна) мова універсальна в тому сенсі, що її засобами можна передавати інформацію про всі галузі науки, техніки і культури. Однак така універсальність, заснована на відображенні загальних рис явищ дійсності, має і зворотний бік: вона дає можливість досягнути опису об'єктів лише обмеженої повноти і точності, що цілком достатньо на рівні практичного ставлення до світу. З розвитком науки і техніки, що розкривають специфічні риси явищ, вимоги до повноти і точності посилюються" [4, с. 109].

У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні штучних, формалізованих мов. В. Х. Лобас вводить таке визначення: „формалізована мова окремої галузі знань – це знакова система, призначена для запису відомостей про наукові факти і закономірності з метою їх машинної систематизації і логічної обробки" [4, с. 102].

Штучні, формалізовані мови розрізняються за рівнем формалізації. Розглядається три рівні формалізації. Перший рівень стихійної формалізації досягається введенням у природну мову

спеціальних наукових термінів, які дозволяють створити більш повну і точну модель певної сфери дійсності. "Цю модель світу, представлену спеціальною термінологією тієї чи іншої науки, можна вважати першим рівнем стихійної формалізації мови, розуміючи під формалізацією перетворення плану вираження відповідно до плану змісту" [4, с. 109].

Якщо введення спеціальних термінів не забезпечує необхідного ступеня повноти й точності опису дійсності, то "засоби вираження природної мови доповнюються специфічними знаковими системами – математичною, хімічною та іншою символікою. Це другий рівень стихійної формалізації" [4, с. 109].

Формалізацію третього рівня названо цілеспрямованою, вона полягає в розробці логічних обчислень, мов математичної логіки. "Однак всі три рівні мають сенс у зв'язку з природною мовою – першою і достатньо загальною моделлю світу" [4, с. 110]. Саме за допомогою природної мови людина засвоює мови різного ступеня формалізації.

Учений підкреслює, що "формалізації відрізняються не лише рівнем наближення плану вираження до плану змісту. Тому, говорячи про формалізацію, слід мати на увазі те, які саме властивості, відношення природної мови формалізуються" [4, с. 110].

На думку В. Х. Лобаса, припущення Є. Д. Смирнової про те, що дедуктивна логіка визначається семантикою мови, дозволяє зробити висновок, що логічні обчислення створюються з метою формалізації процесів логічної дедукції, виведення одних тверджень з інших на основі їхньої логічної форми. Тоді цілком природна постановка питання про „мови, що формалізують інші сторони, наприклад, пошук інформації, смислові зв'язки мови тощо“. Вирішення цього питання веде до створення „інформаційних мов різного рівня повноти і точності“ [4, с. 110].

Професор підкреслює, що особливий інтерес викликає розробка інформаційно-логічних мов на основі символіки математичної логіки для здійснення „машинного пошуку логічного висновку, тобто розробки алгоритмів... висновку істинних суджень певної галузі знання [4, с. 112].

Поряд з інформаційними мовами виникли мови програмування. „На сьогодні створено ряд формалізованих мов, котрі забезпечують опис обчислювальних процесів і їх програмну реалізацію в машинах. Такі мови називаються алгоритмічними, або мовами програмування, і являють собою стандартні набори команд, що визначаються типом даної машини“ [4, с. 115].

Особлива роль належить мовам узагальненого програмування, „що дозволяють здійснювати програмування обчислювальних машин та інших завдань в узагальненій формі, не пов'язаній з особливостями тієї чи іншої машини... Зараз створено цілий ряд мов узагальненого програмування, призначених спеціально для розв'язання обчислювальних задач [4, с. 116].

Таким чином, на основі природної мови створено цілу ієрархію штучних мов різного рівня формалізації.

Дослідник констатує, що в сучасних умовах „формалізовані мови викликають до себе прискіпливу увагу логіків і філософів. Успіхи мов математичної логіки і логічних принципів виведення одних тверджень з інших змістили головний напрямок досліджень в цю сферу... в більшості досліджень підкреслюється в основному переваги формалізованих мов перед звичайними, хоча і відзначається, що звичайна мова залишається основою інтерпретації. Точність і однозначність формалізованих мов проголошується ідеалом, до якого мають прагнути всі науки. Принципи організації і механізми функціонування природних мов розглядаються як неадекватні потребам науки. Прагматична функція природної мови, що відображає ставлення інтерпретатора до мови, розглядається як надлишкова у мові науки” [1, с. 47].

Професор Лобас не заперечує правомірність такого підходу, однак не вважає його вичерпним в аналізі мови науки. „Такий підхід акцентує увагу здебільшого на концептуальній функції мови, функції, яку розвиває логіка на шкоду короткому й легкому спілкуванню” [1, с. 47].

Учений підкреслює, що наука включає в себе не лише аналіз і відображення певних результатів (тобто концептуальну функцію), але й їх передавання через канали комунікації (тобто комунікативну функцію). У зв'язку з цим питання про співвідношення можливостей природних і формалізованих мов пропонується сформулювати у вигляді запитання „про їхню ефективність у процесі наукової, інтелектуальної комунікації... Інакше це може розглядатися як питання про співвідношення однозначності формалізованої мови і багатозначності природної мови” [1, с. 48].

В. Х. Лобас виступає переконаним прибічником думки, котра побутує в науковій літературі, про те, що „багатозначність природної мови становить не слабку, а радше сильну сторону. Вона дозволяє більш економно позначити незмірне число навколишніх предметів, дозволяє мові постійно змінюватися під впливом питань життя, практики, краще відображати найтонші відтінки думок і переживань людей. Стосовно можливих непорозумінь у процесі комунікації, то вони запобігаються тим, що загальний контекст мовлення і ситуації вживання елімінують зайві значення і вислів вживається цілком однозначно. В той же час неоднозначність слів викликає істотні труднощі при автоматичному аналізі тексту, оскільки для визначення мови часто потребуються знання широкого контексту (іноді всього даного тексту і всієї позамовної ситуації) [1, с. 48].

В. Х. Лобас вважає за необхідне підкреслити, що багатозначність природної людської мови різко відрізняється від способів сигналізації тварин. „Так, наприклад, бджоли, що повідомляють через танець про відстань до знайденого джерела поживи, володіють точним однозначним

способом вираження, який не може бути зрозумілим двозначно (оскільки число поворотів бджоли під час танцю є функцією від відстані до джерела поживи). Так само кожен зі звукових сигналів людиноподібних мавп відповідає одній певній ситуації, наприклад, годування, небезпеки тощо. Аналогічні сигнали мають місце і в людському суспільстві, наприклад, удар гонга, що скликає на обід, набат, що сповіщає про пожежу тощо " [1, с. 49].

Однак людські мови, особливо мови первісних племен, характеризуються багатозначністю, коли одне й те саме слово означає, наприклад, коріння водяної лілії, приховане під водою, сплячих людей і сон, кістки людини (невидимі, як і підводне коріння тощо). Аналогічна багатозначність збереглась у всіх сучасних мовах поряд з термінологічно однозначними словами, виробленими з розвитком науки.

На думку вченого, „сучасні дослідники при розробці інформаційних мов для збереження інформації і мов для машин, по суті, відходять від основних принципів влаштування звичайної мови і наближаються до принципів мови бджіл, прагнучи понад усе до термінологічної однозначності. Поки що невідомо, цей шлях єдиний, чи все ж можна спробувати побудувати програми такого навчання машин мові, при якому збереглись би принципові особливості людської мови. Таким чином, очевидно, що багатозначність природної мови – необхідна умова людського спілкування і мислення, але долається при створенні інформаційних і машинних мов " [1, с. 49].

В. Х. Лобас зазначає, що поряд з багатозначністю, для природної мови притаманні й інші універсальні (загальнолюдські) особливості. „До таких особливостей належить невеликий обсяг фонем (від 10 до 80), характерних для всіх мов світу. Крім того, з усієї безлічі можливостей, котрим володіє мовний апарат людини, в звукових системах різних мов використовується лише обмежене число – близько 12 основних звукових відмінностей (таких, як відмінність між глухими і дзвінками, м'якими і твердими приголосними, носовими і неносовими, голосними тощо). Так само з безлічі можливих граматичних категорій в більшості мов використовують лише невелику кількість вельми подібних форм – таких, як іменник і дієслово, число, відмінок тощо.

Отже, можна припустити у всіх людських мов наявність спільних властивостей, які дозволяють поліглоту вивчати давні і мертві мови зі зростаючою швидкістю, а сучасному досліднику розшифрувати граматику будь-якої мертвої мови, від якої збереглися тексти достатньої довжини. Природно було б припустити, що загальні властивості всіх мов почасти пов'язані з деякими особливостями центральної нервової системи людини, що передаються генетично. Саме тому дитина може навчитися будь-якій мові однаково легко " [1, с. 49].

Професор Лобас звертає увагу на відому тезу про те, „що засвоєна в дитинстві мова стає автоматично дієвою несвідомою програмою, яка визначає мовну поведінку індивіда. Цей автоматизм наштовхує на думку

про можливість застосування до природної мови і ефективності, вироблених у формалізованих мовах, які створюють наукових потреб.

Досліджуючи формалізовані мови, В. Х. Лобас вказує на їхні відмінні ознаки: „чітко визначене предметне поле мір однозначна термінологія, зведення до мінімуму модал поведінських понять прагматичного плану вираження. Формалізації виступають мови математичної логіки з фіксованими правилами утворення і перетворення виражень” [1, с. 51].

Дослідник особливо підкреслює, що формалізовані мови математичної логіки відповідають критерію ефективності. „І утворення у формальній логічній системі, за визначенням А. Тюрінга, такі, що поняття формули, правильно побудованої формули визначається цими правилами, є ефективно вирішеним. Інтуїтивне поняття ефективності має точні математичні визначення: алгебраїчності, загальнорекурсивності, тому ефективним є такий метод обчислення якого можливе застосування, наприклад, машин Тюрінга” [1, с. 51].

Чи можна застосувати цей критерій ефективності до природної мови?

На основі досліджень проблеми ефективності природної мови в працях С. К. Кліни, А. Чьорча, І. Бар-Хіллела, Х. Путнама, Н. Хомського, Л. Н. Калужніна, В. Ф. Турчина) професор В. Х. Лобас доходить обґрунтованого висновку про те, що „природна мова (задовольняючи певними застереженнями) вимогам ефективності не лише в повсякденній людській комунікації, але й у ситуації машинної обробки інформації. В той же час мови математичної логіки не можуть слугувати засобом комунікації. Вони недостатні для повідомлення про математичні факти, тобто мови математичної логіки не зможуть виконувати роль єдиної мови науки, що допускає машинну обробку. Ефективність комунікації в системі „людина – машина” [1, с. 54].

Водночас В. Х. Лобас підкреслює, що низка вчених (А. В. Кузнєцов, Є. В. Падучева, І. М. Єрмолаєва, Т. С. Цейтлин) пропонують проекти так званих інформаційно-логічних мов для різних галузей знання, що є „певним розширенням гранично формалізованих мов логіки, наближенням їх до природної мови” [1, с. 54]. Однак думку В. Х. Лобаса, це не свідчить про повну перевагу природних мов над формалізованими в комунікаційній системі „людина – машина”.

В. Х. Лобас переконаний в тому, що „і природні і гранично формалізовані мови недосконалі з точки зору завдань наукової комунікації. В підсумку В. Х. Лобас пропонує діалектичне розв'язання проблеми взаємозв'язку природної і формалізованої мов: „Єдина мова науки має бути дещо помірно формалізованою мовою, що поєднує в собі переваги формалізованих з гнучкістю природної... Особливою властивістю інформаційно-логічних мов можна подати як прототипи характеристик майбутньої єдиної мови науки” [1, с. 54].

У науковій творчості В. Х. Лобаса розробка системи природної і штучних мов доповнюється дослідженням у сфері мислення. Зокрема, вирішується грандіозне завдання відображення специфіки мислення людей нашого суспільства в радянській і пострадянській періоди. У зв'язку з цим викликає великий інтерес праця В. Ф. Лобаса „Роль абстрактного мислення у складі суспільної свідомості” (2004). Праця відзначається оригінальним науково-публіцистичним стилем викладу матеріалу.

У вступі до цієї роботи автор зауважує, що соціальна атмосфера торжества раціоналізму, яка мала місце в період існування Радянського Союзу, змінилась періодом недовіри до розуму. „Зараз ми живемо в умовах недовіри до розуму... Пострадянське буття набуло рис ірраціонального існування... Трансформація... надлогічного блоку свідомості, що відбувається під тиском зміненого буття і цілеспрямованого впливу буржуазної ідеології, якимось чином блокує аналітичні можливості здійснювати логічні висновки, ідентифікувати тотожне і спростовувати несумісне. Люди сприймають як належне зникнення грошових заощаджень, робочих місць, соціальних гарантій, комунальних послуг і погоджуються з тезами ідеологів про те, що все йде правильно і прогресивно” [5, с. 38].

Далі слідує запитання: „Можливо, ми взагалі нездатні до аналітичного, абстрактного мислення?” [5, с. 38].

Здійснюючи історичний екскурс, В. Х. Лобас підкреслює, що таке питання уже виникало під впливом результатів, одержаних радянськими психологами в Середній Азії (в 30-ті роки), американськими дослідниками в Ліберії і США (в 70-ті роки). Виявилось, що досліджувані (неосвічені дехкани – в Середній Азії, а також люди різного освітнього рівня – в Ліберії і США) не змогли розв'язати нескладну логічну задачу, оскільки для її розв'язання вимагалось переключити увагу зі змісту повідомлення на його формальну структуру.

На думку В. Х. Лобаса, „ситуації, в які намагалися поставити досліджуваних радянські і американські психологи, були для них незвичайними, а, можливо, й протиприродними. Люди виявилися жертвами надуманих вербальних конструкцій, які потребували від них незвичної концентрації уваги не на змісті повідомлення, а на його формальній структурі. Звичайна ж ситуація практичної взаємодії формує змістовну логіку. Це було доведено в дослідженнях Піаже ще в 20-ті роки, коли з'ясовували стадії переходу від дитячої егоцентричної психології до соціалізованої” [5, с. 39].

Вчений особливо підкреслює, що „весь гігантський етнографічний матеріал, зібраний К. Леві-Стросом, служить доказом логічності первісного мислення [5, с. 40]”. Погляди К. Леві-Строса поділяв також вітчизняний вчений, професор Д. О. Жданов.

Після короткого історичного екскурсу В. Х. Лобас повертається „до сучасних реалій”, формулюючи питання: „Якщо первісні люди

логічні, то чому виникає сумнів в логічності людей ХХ – ХХІ ст., особливо в пострадянських країнах, які мають високий освітній рівень?” [5, с. 40].

В. Х. Лобас в стилі публіцистики відзначає, що письменник В. Пелевін у своєму творі „Діалектика Перехідного Періоду з Нізвідки в Нікуди” пропонує досить яскраву і ехидну картину нашого мислення на матеріалах російських дискусій. Мультиплікаційні персонажі з іменами „Зюзя” і „Чубайка” відображають соціальну реальність за допомогою термінів „табурет”, „інвестор” тощо.

Виникає чергове запитання.

„Чому ж російська (і українська) людина погодилася стати табуретом? Алже не так давно вона вважала себе авангардом людства” [5, с. 41].

Зберігаючи публіцистичний стиль, В. Х. Лобас переходить від мультиплікаційних до літературних персонажів і формулює запитання так: „Чому Тит Бородин переміг Макара Нагульнова?” [5, с. 41]. Відомі старшому поколінню персонажі роману М. Шолохова „Піднята цілина”, котрі провадили між собою постійну жорстоку боротьбу, втілюють дві протилежні „моделі світу”. „Одну з них можна назвати безпосереднім відображенням буття, рівнем здорового глузду, другу – опосередкованим, абстрактно-теоретичним відображенням. Модель Нагульнова перемогла на початку ХХ ст., а модель Бородина – наприкінці ХХ ст. І перемога не була зумовлена внутрішньою логічною довершеністю тієї чи іншої моделі. Вони обидві недосконалі. Тому що, на думку Гегеля, вони обидві абстрактні” [5, с. 42].

В. Х. Лобас роз’яснює точку зору Гегеля на питання абстрактного мислення: „В статті „Хто мислить абстрактно” Гегель стверджує, що мислять абстрактно зовсім не вчені, а неосвічені люди, котрі бачать лише один бік явища... неосвічена людина нездатна до всебічного (конкретного) аналізу явища і гіперболізує деяку абстрактну якість, що справила на неї враження” [5, с. 42].

На думку В. Х. Лобаса, „освітній рівень не відіграє вирішальної ролі у розумінні світу. І неосвічені, і освічені задовольняються певними загальними схемами. В одному випадку – це може бути чуттєва опозиція типу „сире – варене” в первісному мисленні чи образна конструкція „хто був нічим, той стане всім”, прийнята Бородиним, а в іншому випадку – лаконічний висновок „Маніфесту комуністичної партії” про необхідність знищити приватну власність, прийнятий Нагульновим” [5, с. 43].

Таким чином, абстрактне мислення притаманне будь-якій людині і є своєрідним методом відображення реальності.

„Абстрактне мислення, що сформувалося в процесі практичної взаємодії людей, має фіксувати певну сталість в безперервно мінливому світі... Це суто людська потреба... створення певних загальних, абстрактних структур, долаючих безконечність буття за допомогою його

категоризації на класи речей і схематизації способів його засвоєння (технології, методи)” [5, с. 43].

Проф. В. Х. Лобас, посилаючись на Гегеля, підкреслює „вразливість абстрактного, формально-логічного опису світу з його жорстким протиставленням „істина – хиба”. Функція такого мислення у складі свідомості суспільства обмежується протиставленням „порядку” і „хаосу” [5, с. 43].

Однак, на думку В. Х. Лобаса, „походження прийнятого „порядку”, його варіації виходять за межі формально-логічного, розсудочного мислення. Розсудочне мислення здатне співвіднести „одиничне” явище з „загальною” нормою, але пропускає проміжну стадію, яку іменують „особливим”. Взаємопереходи „одиничного”, „особливого” і „всезагального” розглядаються діалектичним мисленням. Таке мислення передбачає наявність величезного досвіду рефлексивного мислення теоретиків і демократичного пошуку інваріантів у масовій свідомості. В моменти ж революційних перетворень таке мислення взагалі неможливе ” [5, с. 44].

В. Х. Лобас, використовуючи літературні джерела, в яких відображено життя людей періоду сталінських репресій, і подальшого часу, включаючи нинішній (це роботи А. Платонова, Л. Баткіна, А. Василевського, К. Ікрамова, В. П. Вилкової, А. Аслунда, В. О. Пелевіна та ін.), по крупинці відновлює „образ мислення того часу”.

У країні цілеспрямовано формувався „репресивний” чи „конфронтаційний” тип „абстрактного” мислення, придушуючи будь-яке інакомислення. „Досить було „справжнього комуніста” проголосити „ворогом народу”, як всі його реальні якості або забувалися, або перетворювалися на свою протилежність. Але сам-то він пам’ятав, що він „справжній комуніст” і має бути безпощадним до „ворогів народу”. Ось так, мабуть, і зберігалася в таборах та „диявольська логіка”, про яку пишуть дослідники” [5, с. 47].

В. Х. Лобас підкреслює, що „виникнення репресивного чи конфронтаційного типу мислення в нашій країні зовсім не свідчить про нашу монополію на такий тип мислення. Сильні світу цього в потрібний момент легко збуджують цей тип мислення в будь-якій країні [5, с. 47].

З плином часу відбувається певна еволюція типу мислення, що склалося. В післясталінські часи „в суспільстві наростало критичне ставлення до існуючого ладу”. В цей період, на думку В. Х. Лобаса, „вступила в силу друга функція (після категоризуючої) мислення – аналітична. Порівнюючи статус науково-технічної і творчої інтелігенції зі статусом робітників у своїй країні і статусом колег в розвинутих буржуазних країнах, радянська інтелігенція перестала цінувати існуючий лад. Аналітика зруйнувала ціннісні орієнтації. Аналітика знову-таки була абстрактна, механічна. Порівнювались не структури суспільства, а розміри заробітної плати, не джерела розвитку, а існуючий стан речей, не власна участь в реорганізації буття, а привілеї влади. Так і відродився

Тит Бородін, котрий погодився стати табуретом у новому світлому домі. Відбулося просто перевернення цінностей, їх інверсія, а не діалектичне заперечення” [5, с. 48].

Формується держава з відновленою приватною власністю, де з’являється „інвестор”, якому західні дослідники дали ім’я „шукач ренти”, чи рентсикер. Інакше кажучи, виникла так звана „рентсикерська держава”, або „спекулятивна держава”, в якій верховенствує „не економічний добробут всієї нації, а перерозподіл всіх наявних ресурсів через державний бюджет і регулювання тих чи інших привілеїв” [5, с. 48].

Вчений підкреслює, що деякі західні дослідники вбачають причину виникнення „спекулятивної держави”, замість нормальної демократичної держави, „в особливому історичному шляху Росії і ролі православ’я” [5, с. 49].

„Аналогічну позицію про особливий шлях розвитку, але вже з протилежною, позитивною оцінкою – обстоюють і вітчизняні (українські і російські) автори. Позицію цю коротко називають євразійством” [5, с. 49].

Проф. Лобас В. Х. аналізує погляди таких авторів як Л. Грач, О. Дугін, В. Тростников. На думку Л. Грача (голови Всеукраїнського об’єднання „Нащадки Богдана Хмельницького”), оскільки розпався Радянський Союз, то „слід повернутися до державних принципів Богдана Хмельницького, котрий зробив євразійський вибір”. Російський автор О. Дугін з приводу євразійства повідомив, що татаро-монгольського іґа не було, що в післярозкольний період Росії відбувалася прискорена вестернізація російської еліти, що „логічним акордом цієї антиросійської, по суті русофобської еліти, стала Жовтнева революція”. Російський богослов В. Тростников встановив, що внутрішньою ознакою патріотизму є „мій культурно-історичний тип, моя російська православна цивілізація, яка і є моя Росія” [5, с. 50].

Лобас В. Х. доходить висновку, що „євразійці разом з богословом прогнозують повернення на 300 років назад в автентичну православну цивілізацію, яка ще не була зіпсована вестернізацією. Тут ми стикаємося з третьою прогностичною функцією абстрактного мислення, котра полягає в екстраполяції певних загальних положень в майбутнє (чи минуле)” [5, с. 50].

На думку вченого, такого роду прогнозування основане на механічному світогляді і методології, що виникли в XVII – XVIII ст. під впливом європейської механіки і зберігаються в масовій свідомості дотепер.

„Механічна термінологія типу „гальмування”, „прискорення”, „перестройка” збереглися до кінця XX століття.... в масовій свідомості стало легко замінити одні абстракції на інші... нової актуальності набула ще одна абстракція – „євразійство”. [5, с. 51].

Висновки

Професор В. Х. Лобас вніс значний вклад в розв'язання досліджуваних логічних проблем мови і мислення.

Вчений суттєво збагатив наукові знання про взаємозв'язок природної мови і спеціальних, штучних, формалізованих мов науки, показав цілу ієрархію штучних мов різного рівня формалізації, створену людьми на основі природної мови для відображення реальності. Ввів авторські визначення понять: „природна мова“, „формалізована мова“, „формалізація“, „рівень формалізації“.

Професор Лобас В. Х. аргументував ідею про те, що спроби обґрунтувати повну незалежність формалізованих мов науки і природної мови виявилися неспроможними. Вчений встановив, що гранично формалізовані мови, зберігаючи концептуальну функцію, втрачають важливу для мови комунікативну функцію. Тому єдиною мовою науки, яка допускає автоматизовану обробку інформації, може бути певна помірно формалізована мова, що поєднує в собі переваги формалізованих мов з гнучкістю природної мови.

Вчений вважає за необхідне розрізнати абстрактне (формально-логічне, розсудочне) мислення і діалектичне – як вищий тип мислення. Мислення людей радянського і пострадянського періодів розвитку суспільства не виходить за рамки абстрактного, розсудочного мислення. Такий тип мислення затрудняє процес адекватного відображення соціальної реальності.

Вчений вважає, що діалектичне мислення в суспільній свідомості поки що не сформувалося. „Таке мислення передбачає наявність величезного досвіду рефлексивного мислення теоретиків і демократичного пошуку інваріантів у масовій свідомості. В моменти ж революційних перетворень таке мислення взагалі неможливе“ [5, с. 44].

Література

1. Лобас В. Ф. Эффективность языка в процессе коммуникации / В. Ф. Лобас // Философские науки. – 1973. – № 4. – С. 47 – 54.
2. Лобас В. Х. Про співвідношення буденної і спеціальних мов / В. Х. Лобас // Філософська думка. – 1974. – № 3. – С. 61 – 67.
3. Лобас В. Х. Функції звичайної мови в науковому пізнанні (логіко-семантичний аспект) / В. Х. Лобас // Філософська думка. – 1979. – № 4. – С. 64 – 70.
4. Лобас В. Ф. Семиотические предпосылки эффективности управления / В. Ф. Лобас. – К. : Вища школа, 1980. – 232 с.
5. Лобас В. Ф. Роль абстрактного мышления в составе общественного сознания / В. Ф. Лобас // Сознание и социальная реальность : монография / научн. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск : Альма матер, 2004. – § 2. – С. 37–53.